

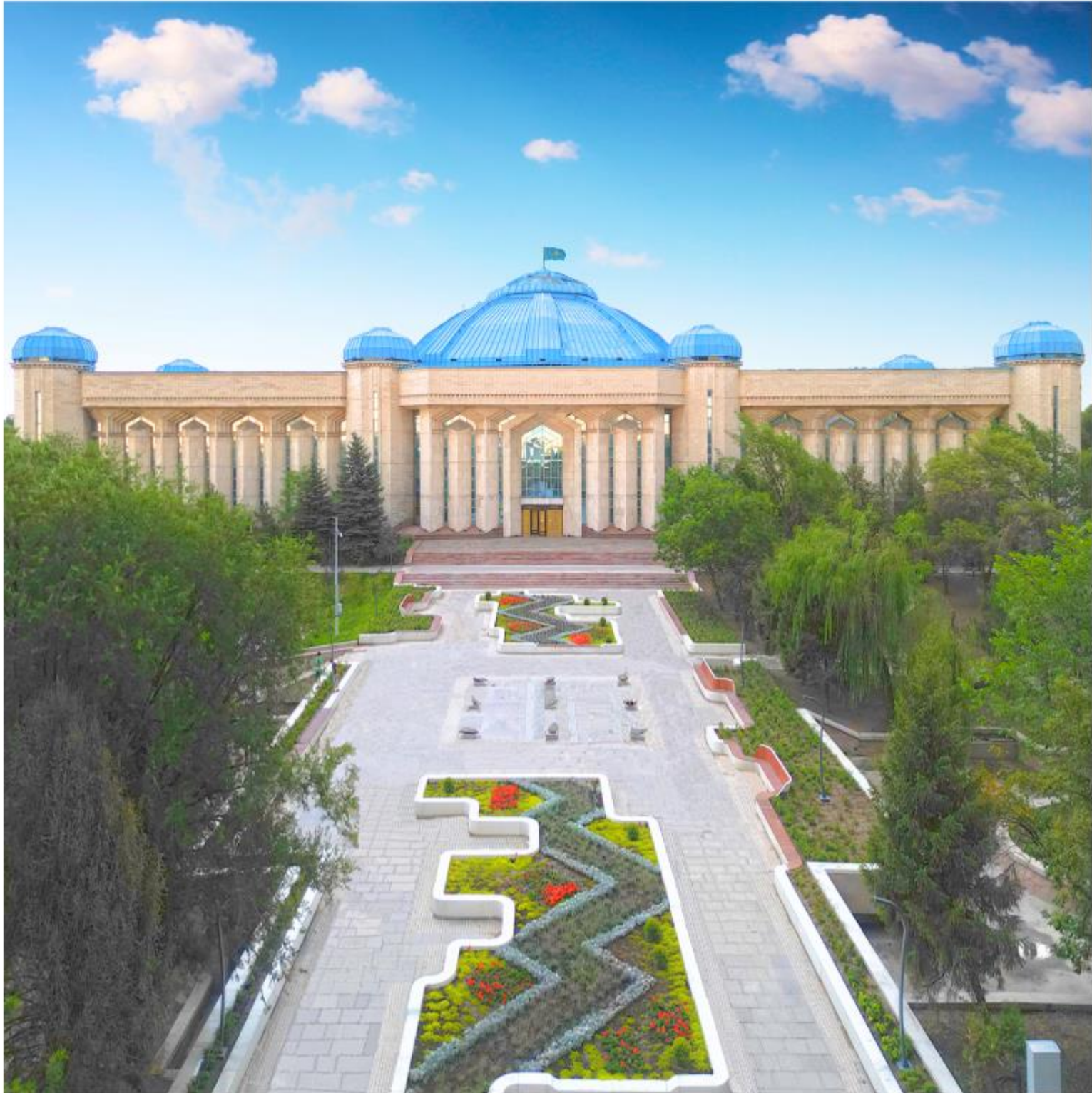
ISSN: 2958-5376
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ · НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ · SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

2(6)2024

**«АЛАШ ІСІ. 1920-1930 ЖЖ. ОГПУ ЖҮРГІЗГЕН ЖАСАНДЫ ТЕРГЕУ ІСІНІҢ
ҚҰЖАТТАРЫ МЕН МАТЕРИАЛДАРЫ»
(археографиялық талдау)**

Р.М. Мирзакулова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада «Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары» архив құжаттары жинағының екітомдығына археографиялық талдау дайындалды. Кітаптың бірінші және екінші томына енгізілген құжаттардың түрлері, хронологиялық шеңбері, басылымның әр томына дайындалған ғылыми-анықтамалық аппараты туралы сөз қозғалды. Сонымен қатар, архивтік-тергеу құжаттарын іріктеу, мәтінін рәсімдеу, оларды басып шығарудың ерекшеліктері айтылды.

Мақаланың мақсаты кітапта жарияланған құжаттар құрамымен және археографиялық өңдеудің ерекшеліктерімен таныстыру. Оны басып шығаруда құрастырушы ұжым алдына, біріншіден, жастардың, келешек ұрпақтың санасына дәуірдің қарама-қайшы мәнін, екіншіден, қуғындалған адамдардың қандай жағдай басына түссе де болашаққа сенімін жоғалтпауы, төзімділігі, рухының мықтылығын жеткізуді мақсат қойды. Үшіншіден, өздері қалаған қоғамның бейнесін ашып көрсетті. Жинаққа енген материалдар қамауға алынған қазақ ұлтшылдарының тағдыры туралы баяндайды, жалпы батыл, әрі қайғылы ХХ ғасыр туралы толғандырады, антихалықтық саясаттың жүргізілуі нәтижесінде орын алған оқиғалар туралы құжаттар тілімен жеткізу болып табылады. Мақаланың негізгі міндеті – Алаш тарихына қатысты тергеу құжаттарын әйгілеу, осы күнге дейін белгісіз мәліметтерді жарыққа шығару.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Мақаланың негізгі мақсаты – Алаш тарихына қатысты тергеу құжаттарын, бұрын беймәлім мұрағаттық құжаттарды жариялау. Құжаттық жинаққа Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қорларынан және басқа да дереккөздерінен іріктелген құжаттар енгізілді. Мұрағаттық құжаттар мазмұнына қарай топтастырылып, сараланды.

Тірек сөздер: тарих, архив құжаттары, саяси-қуғын-сүргін құрбандары, Алаш ісі, тергеу материалдары, репрессия.

Сілтеме жасау үшін: Р.М. Мирзакулова. «Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары» (археографиялық талдау) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6). 21-26 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.03

**«АЛАШСКОЕ ДЕЛО. 1920-1930 ГГ. ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ
СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЛА, СФАБРИКОВАННОГО ОГПУ»
(археографический анализ)**

Р.М. Мирзакулова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Казахстан)

Аннотация. В данной статье представлен археографический анализ двух томов сборника документов «Алашское дело 1920-1930 гг. Отмечены виды документов, включенных в первый и второй тома книги, хронологические рамки, научно-справочно аппарат, подготовленный для каждого тома издания. Кроме того, были отмечены особенности отбора архивно-следственных документов, оформления текстов, их публикации.

Цель статьи ознакомить с составом опубликованных в книге документов и особенностями археографической обработки. При публикации двух томов книги составительский коллектив поставил перед собой цель, во-первых, донести до сознания молодежи, будущих поколений противоречивую сущность эпохи, во-вторых, чтобы

изгнанные люди не теряли веру в будущее, терпимость, силу духа, что бы ни случилось. В-третьих, раскрыли образ общества, которое они создали. Материалы, вошедшие в сборник, рассказывают о судьбе арестованных казахских националистов, характеризуют в целом трагический XX век, являются документами о событиях, произошедших в результате проведения антинародной политики.

Материалы и методы исследования. Основная задача статьи – популяризация следственных документов, касающихся истории Алаша, публикация ранее неизвестных архивных документов. В сборник документов были включены документы, отобранные из фондов Архива Президента Республики Казахстан и других источников. Архивные документы были сгруппированы по содержанию и проанализированы.

Ключевые слова: история, архивные документы, политические репрессии, Алашское дело, следственные материалы, репрессия.

Для цитирования: Р.М. Мирзакулова. «Алашское дело. 1920-1930 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ» (археографический анализ) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6). С. 21-26. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.03

«ALASH CASE 1920-1930. DOCUMENTS AND MATERIALS OF THE INVESTIGATIVE CASE FABRICATED BY THE OGPU» (archaeographic analysis)

R.M. Mirzakulova

Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Kazakhstan)

Abstract. This article presents an archaeological analysis of two volumes of the collection of documents The Alash affair of 1920-1930. The types of documents included in the first and second volumes of the book, the chronological framework, and the scientific reference apparatus prepared for each volume of the publication are noted. In addition, the peculiarities of the selection of archival and investigative documents, the design of texts, and their publication were noted.

The purpose of the article is to familiarize with the composition of the documents published in the book and the features of archaeological processing. When publishing two volumes of the book, the compilation team set a goal, firstly, to convey to the consciousness of young people and future generations the contradictory essence of the era, and secondly, so that the exiled people do not lose faith in the future, tolerance, and fortitude, no matter what happens. Thirdly, they revealed the image of the society they had created. The materials included in the collection tell about the fate of the arrested Kazakh nationalists, characterize the tragic twentieth century as a whole, and are documents about events that occurred as a result of anti-people policy.

The main objective of the article is to popularize investigative documents related to the history of Alash, the publication of previously unknown archival documents.

Keywords: history, archival documents, political repression, Alash case, investigative materials, repression.

For citation: R.M. Mirzakulova. «Alash case 1920-1930. Documents and materials of the investigative case fabricated by the OGPU» (archaeographic analysis) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6), p.p. 21-26. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.03

Кіріспе. Тарихи құжаттарды жариялау әр уақытта ғылыми және қоғамдық-саяси маңызды іс болды, әсіресе бүгінгі күні оның маңызы өсе түсті. Қоғамдық сананың өзгеруі, ғасырлық дәстүрлі өмір құндылықтарының қайта оралуы қалың бұқара топтарының отандық тарихқа, өзінің өңірінің тарихына, рухани қайнар көздеріне қызығушылығының артуына себепін тигізді. Соңғы екі онжылдықта архивтерді жаппай құпиясыздандыруға байланысты зерттеушілер бұрын-соңды ғылыми айналымға енбеген құжаттардың бірқатарына қол жеткізді. Сондықтан құжаттарды жариялау мен архив материалдары

бойынша жинақтарды дайындау тарих беттерін түсіну үрдісінде ғылым тұрғысынан маңызды іс болып табылады.

Шынайы тарихи оқиғаларды, өткен ұрпақтың өмірін жаңғырту тарихи білімнің сенімді дерегі ретінде архив құжаттарына жүгінусіз мүмкін емес. Бірақ кейде зерттеушінің архивтерде жұмыс істеуге мүмкіндігі бола бермейді. Бұл жағдайда оларға жарияланған құжаттар жинақтары баға жетпес жәрдем болады. Сонымен қатар, архив құжаттары негізінде дайындалған кітаптар да жинақтар есебінде қызмет етеді.

Құжаттық басылымдарды дайындау – көп уақытты, тарих ғылымының әртүрлі салалары, тақырып, құжаттық қорлардың құрамы мен мазмұнынан хабардар құрастырушыларды қажет ететін күрделі іс.

Талқылау. Соңғы уақытта ХХ ғ. 30 жылдардағы қуғын-сүргін құрбандарын айыптау мақсатында тергеу істерін құпиясыздандыру процесі жүргізіліп, көптеген сот-тергеу материалдарына қол жеткізілді. Сол архивтік-тергеу құжаттарының негізінде 2022 ж. және 2023 ж. «Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары» еңбегінің екі томы жарық көрді [Қойгелдиев және т.б., 2022].

Оқырмандар назарына ұсынылған екітомдық басылымының бірінші томы қазақ ұлт-азаттық қозғалысының тарихы бойынша проф. М. Қойгелдиевтің ғылыми зерттеулерінің қисынды жалғасы болып табылады. 1994 ж. «Алаш қозғалысы» монографиялық зерттеуінің бірінші кітабы [Қойгелдиев, 1995], 2017 ж. екінші кітабы жарық көрді [Қойгелдиев, 2017]. Алаш қозғалысының тарихына оның «Қорғансыздың күнін кешкендер» [Қойгелдиев, 2019], «Қиянат анатомиясы» [Қойгелдиев, 2020] және т.б. зерттеулері арналған. 2004-2008 жж. М. Қойгелдиевтың басшылығымен Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві қызметкерлерінің қатысуымен «Алаш қозғалысы. Движение Алаш» құжаттар жинағының 4 томдығы жарияланды [Қойгелдиев, 2004-2008].

«Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары» деректі басылымының бірінші томына алашордалықтарға қатысты екі тергеу ісінің құжаттары мен материалдары кірді. Олардың біріншісі – мәні бойынша алашордалықтарға шабуылдың басталуы болып табылатын 1925-1926 жж. «Торғай ісі», ал екіншісі – 1927-1930 жж. қамтиды.

Кітаптың бірінші бөлімінде «Торғай ісінің» деректі материалдары, екінші бөлімде қазақстандық тергеу кезеңінің деректі материалдары, ал үшінші бөлімде Мәскеу тергеу кезеңінің деректі материалдары (1929 ж. шілде – 1930 ж. сәуір) орналасқан. Бөлімнің соңғы тарауында 1930 ж. 4 сәуірдегі ОГПУ алқасының шешімінен кейін осы іс бойынша сотталғандардың тағдыры туралы мәліметтер қамтылған материалдар ұсынылады.

Бірінші бөлімде жарияланған құжаттар мен материалдар хронологиялық ретпен орналастырылған. Екінші және үшінші бөлімдерде құрастырушылар материалдарды құрылымдаудың проблемалық-хронологиялық принципін басшылыққа алды. Бұл бөлімдерде құжаттар тақырыптық негізде топтастырылған, яғни топтық тақырыптармен біріктірілген және ішінде хронологиялық негізде орналасқан.

Қазіргі уақытта саяси қуғын-сүргін материалдары ҚР ІІМ Полиция департаментінің архив қоймаларынан ҚР Президентінің Архивіне тапсырылды, сәйкесінше құжаттар ғылыми-техникалық өңдеуден өтуде. Бұл процесс біраз уақытқа созылуы мүмкін екенін ескере отырып, құрастырушылар ұжымы археографиялық аңызда «Алаш ісі» материалдары анықталған Алматы қаласы Полиция департаментінің Арнайы мемлекеттік архивін көрсету орынды деп тапты.

Екітомдықтың екінші томында оқырманға алашордалықтарға қатысты 1930 ж. 4 тамыз бен 1932 ж. 20 сәуір аралығын қамтитын екінші тергеу процесінің құжаттары мен материалдары ұсынылды. 1957 жылдан 1993 жылға дейінгі кезеңді қамтитын қорытынды бөлім «реабилитация материалдарында» ҚазКСР прокуратурасының наразылықтары, ҚазКСР ҚК қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының ұйғарымдары, қуғын-сүргінге ұшыраған адамдардың туыстарының хаттары, арыздары, жеделхаттары келтірілген.

Құжаттарды басылымға іріктеу барысында сот процестерін зерттей отырып, құрастырушылар куәгерлердің көрсетулерін жариялауды жөн көрді. Мысалы: А. Байтұрсыновтың тергеу материалдарынан бөлек С. Нұрышев пен И. Абдрахимовтың көрсетулері жарияланған. Ағайынды Әділөвтердің ісі бойынша М. Кеншімовтың, А. Байдуллаевтың, Т. Құлмұратовтың тергеу материалдары жария етілді. Ж. Ақпаевтың ісі бойынша, оның жауап алу хаттамаларынан басқа, басылымға басқа адамдардың айғақтары енгізілді, мысалы: О. Мырзахметов, О. Байтөлеков, Т. Тоқшықпаев, Б. Тұрабаев, Б. Алдабаев, Ж. Түменбаев және тағы басқалар.

Жауап алу хаттамалары бір-бірін толықтырған кезде, олардың барлығы басылымға қосылды. Егер бірнеше тергеудегі адамдардан жауап алу хаттамаларында бірдей ақпарат болған жағдайда, олардың біреуін жариялап, қалғандары туралы ескертпеде олардың мазмұны ұқсас екенін көрсетілді. Егер істе болжамды немесе қалаулы тергеу жауаптарының сұрақтары мен рефераттары болған жағдайда, олар жарияланып отырды, өйткені тергеуді бұрмалау әдістері туралы түсінік береді.

Бетпе-бет ставкалар, айғақтар хаттамалары да басылымға енгізіледі, өйткені олар көбінесе айыптауды құрудың негізі болып табылады.

Айыпталушының тергеушіге және басқа органдарға берген мәлімдемелері тергеу барысында айыпталушының жағдайын сипаттайтындығына және тергеу әдістері туралы түсінік беретіндігіне байланысты басылымға енгізілді.

Прокуратураға, жоғары сот инстанцияларына немесе ВЦИК-ке, КСРО ОСК-на, КСРО Жоғарғы Кеңесінің төралқасына өтініштер енгізілді, өйткені олар айыпталушының өзіне тағылған айыптарға қатынасын барынша толық көрсетеді.

Мысалы:

Заявление А. Ермакова в Президиум ВЦИК РСФСР о невиновности
г. Алма-Ата 28 декабря 1931 г.
СГА ДП г. Алматы. Д. 06610. Т. 3. Л. 188-195 об. Автограф.

Заявление М. Ауэзова Коллегии ОГПУ СССР о невиновности
г. Алма-Ата 29 октября 1931 г.
СГА ДП г. Алматы. Д. 06610. Т. 3. Л. 112-114. Автограф.

Жиһақта құжаттар хронологиялық ретпен орналастырылған. Бір күнге белгіленген құжаттар кездескен кезде жүйелеудің номинативті-авторлық белгісі пайдаланылады: түрі мен авторлары бойынша неғұрлым маңызды құжаттар бірінші кезекте орналасады. Кейбір жағдайларда хронологиялық бұзушылықпен жүйелеудің тақырыптық белгісі қолданылады, мұндай құжаттар топтық тақырыптармен біріктірілген: № 132-135, № 348-350.

Мәтіндерді археографиялық өңдеу қазіргі емле ережелеріне сәйкес, бірақ түпнұсқалардың стилистикалық және тілдік ерекшеліктерін сақтай отырып жүзеге асырылды. Түпнұсқа транскрипциясында жалқы есімдер, тұқым атаулары және географиялық атаулар берілген. Археографиялық аңыздың алдында үйінділер, қарарлар мен қоқыстар қайталанатын.

Көрсетулердің басым бөлігі айыпталушылардың қолымен қаламмен сары қағазға жазылғандықтан, оларды оқу қиынға түсті. Соған қарамастан, құрастырушылар ұжымы оларды мүмкіндігінше толық жариялауға тырысты. Аталған құжаттардың кейбіреуінде тергеу жүргізу уақыты да көрсетілген, яғни түнде де, күні-түні тоқтаусыз жауап алынғанын байқауға болады.

Құрастырушылар ұжымы барлық құжаттардың шимайларына дейін байқап, мұқият әрі толық жариялауға тырысты. Ол зерттеушілерге, оқырмандарға детальды зерттеуге мүмкіндік береді.

Аталған құжаттардың тарихи құндылығына келсек, олар:

- 1) қуғын-сүргінге ұшырағандардың жеке өмірбаянының деректерін (әлеуметтік шығу тегі, жасы, кәсібі, материалдық және отбасылық жағдайы, білімі және т. б.) көрсетеді;
- 2) алашордалықтарға қатысты қуғын-сүргін жүргізудің негізгі себептерін анықтайды;
- 3) Кеңес өкіметінің өзіне және большевиктер жүргізген іс-шараларға қатысты халықтың көңіл-күйін сипаттайды (ұжымдастыру, мал келісімшарты және т.б.);
- 4) облыстық ОГПУ бөлімінің айыпталушылармен жұмыс істеу әдістерін ішінара ашады;
- 5) алашордалықтарға қатысты саяси қуғын-сүргін тарихын ішінара қайта қарастыруға мүмкіндік береді.

Барлығы 2 кітапта 1028 құжат жарияланды. Олардың басым бөлігі алғаш рет ғылыми айналымға енгізілді.

Жинақ тарихи және археографиялық алғысөздерді, ескертпелерді (жол асты және мазмұны бойынша), атаулы көрсеткішті, қысқартылған сөздер тізімін, жарияланған құжаттар тізбесін және пайдаланылған архив қорларының тізімін қамтитын ғылыми-анықтамалық аппаратпен жабдықталған.

Кітаптың екі томы бойынша «Алаш ісінің» барлық қатысушыларына өмірбаяндық анықтамалар ұсынылған (бірінші кітапта барлығы 44, екінші кітапта – 20 адамға). Сонымен қатар тергеушілер мен ОГПУ қызметкерлеріне анықтамалар жазылды. Анықтамалар негізінен жинақта жарияланған құжаттардағы деректерді көрсетеді. Бұдан басқа, архив көздерінен алынған мәліметтер келтірілген. Сот процесіне қатысушылардың әрқайсысы туралы анықталған материалдардың дәрежесіне байланысты өмірбаяндық анықтамаларда баяндалған ақпарат біркелкі емес. Егер тергеуге қатысушылардың бірі туралы қысқаша өмірбаяндық мәліметтер (туған күні, әлеуметтік мәртебесі, қамауға алынған күні, айыптау бабы және үкім) келтірілсе, онда басқа қатысушы туралы – толығырақ келтірілген.

Сонымен қатар, тергеу жүргізген ОГПУ органдарының қызметшілеріне де биографиялық анықтамалық дайындалды.

Қорытынды. Мақалада көтерілген мәселелер мемлекеттік бағдарлама аясында жарыққа шыққан және жинақта жарияланған құжаттармен оқырман Қазақстанның барлық кітапханасы арқылы таныса алады.

ӘДЕБИЕТ

«Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу істерінің құжаттары мен материалдары» / «Алашское дело 1920-1930 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ» / Сост.: М.К. Койгелдиев (ответ. ред.), З.Б. Мырзатаева, Р.М. Мирзакулова. Том I. Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2022. 984 б.

«Алаш ісі. 1930-1932 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу істерінің құжаттары мен материалдары» / «Алашское дело 1930-1932 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ» / Сост.: М.К. Койгелдиев (ответ. ред.), З.Б. Мырзатаева, Р.М. Мирзакулова. Том II. Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2023. 828 б.

Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат, 1995. 368 б.

Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Алматы: Мектеп, 2021. 480 б.

Қойгелдиев М.Қ. Қорғансыздың күнін кешкендер. Алматы: Арыс, 2019. 304 б.

Қойгелдиев М.Қ. Қиянат анатомиясы. Алматы: Арыс, 2020. 360 б.

Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Движение Алаш. Құжаттар жинағы. Алматы: Елшежіре, Том. 4. 2004-2008. 482 б.

REFERENCES

«Alash isi. 1920-1930 jj. OGPÝ júrgizgen jasandy tergeý isteriniń qujattary men materialdary» / «Alashskoe delo 1920-1930 gg. Dokýmenty i materialy sledstvennogo dela,

sfabrikovannogo OGPÝ» / Sost.: M.K. Koigeldiev (otvet. red.), Z.B. Myrzataeva, R.M. Mirzakýlova. Tom I. Almaty: TOO «Izdatelstvo LEM», 2022. 984 p.

«Alash isi. 1930-1932 jj. OGPÝ júrgizgen jasandy tergeý isteriniń qujattary men materialdary» / «Alashskoe delo 1930-1932 gg. Dokýmenty i materialy sledstvennogo dela, sfabrikovannogo OGPÝ» / Sost.: M.K. Koigeldiev (otvet. red.), Z.B. Myrzataeva, R.M. Mirzakýlova. Tom II. Almaty: TOO «Izdatelstvo LEM», 2023. 828 p.

Qoigeldiev M.Q. Alash qozǵalysy. Almaty: Sanat, 1995. 368 p. (In Kazakh)

Qoigeldiev M.Q. Alash qozǵalysy. Almaty: Mektep, 2021. 480 p. (In Kazakh)

Qoigeldiev M.Q. Qorǵansyzdyń kúnin keshkender. Almaty: Arys, 2019. 304 p. (In Kazakh)

Qoigeldiev M.Q. Qanat anatomiasy. Almaty: Arys, 2020. 360 p. (In Kazakh)

Qoigeldiev M.Q. Alash qozǵalysy. Dvijenie Alash. Qujattar jınaǵy. Almaty: Elshejire, Vol. 4. 2004-2008. 482 p. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Мирзакулова Раушан Маратқызы – «Айтылған тарих» ғылыми зертханасы. Жетекші ғылыми қызметкер. Жамбыл көш. №25, Алматы қ. Қазақстан Республикасы. <https://orcid.org/0009-0002-3554-1627>. E-mail: rauqa-21@mail.ru

Сведения об авторе: Мирзакулова Раушан Маратқызы. – Научная лаборатория «Айтылған тарих». Ведущий научный сотрудник. Ул. Жамбыла №25, г.Алматы. Республика Казахстан. <https://orcid.org/0009-0002-3554-1627>. E-mail: rauqa-21@mail.ru

Information about the author: Mirzakulova Raushan Maratkyzy. – Scientific laboratory «Айтылған тарих». Leading Researcher. St. Zhambyl No. 20, Almaty. The Republic of Kazakhstan. <https://orcid.org/0009-0002-3554-1627>. E-mail: rauqa-21@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 31.05.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 17.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 18.06.2024.